

Марија Копривица

Филозофски факултет, Београд

Међународни центар за православне студије, Ниш – Србија

e-mail: marijakoprivica81@gmail.com

УТИЦАЈ ПОЛИТИЧКИХ ОКОЛНОСТИ НА ЦРКВЕНЕ ПРИЛИКЕ У СРБИЈИ КНЕЗА ЛАЗАРА

Апстракт: Рад разматра стање у Српској цркви у време успона кнеза Лазара и непосредно после његове смрти. Преиспитана су становишта да је кнез Лазар уживао подршку Цркве већ од 1375. године и измирења српске и византијске патријаршије. Установљено је да Црква није имала велику улогу у јачању кнеза и проширењу његове државе, до 1379 године. Тек када је довољно политички ојачао кнез је могао свој утицај да наметне и у Цркви и постави Спиридона за патријарха. У успостављању нове идеологије велику улогу имала је Српска црква, која је и сама претрпела неке промене.

Кључне речи: кнез Лазар, Српска црква, патријарх Јефрем, патријарх Спиридон, Герасим Барнковић.

Честа су и становишта да је управо јединство и стабилност Цркве у другој половини 14 века заслужно што међу српским народом није дошло до још већих подела. Српска црква није могла остати потпуно по страни од политичких немира који су задесили државу, а постоје подаци који упућују да је јединство ипак било нарушено. У досадашњим истраживањима више пута је истакнуто да је за успон и моћ кнеза Лазара заслужна Српска црква чију је подршку уживао. Ипак, однос између цркве и државе, у осмој и деветој деценији 14. века је пуно сложенији.¹ Политичке несугласице су много више утицале на стање у Српској цркви, него што је ова институција могла да свој утицај наметне осионим обласним господарима.

Дуго прижељкивано измирење српске и византијске патријаршије 1375. године, само је скинуло бреме које је оптерећивало истакнуте вернике и монахе. Идеолошки гледано у овом измирењу виђена је нова нада, оклоњено проклетство у коме су пронађени духовни разлози пропасти Српског царства, нереди, нејединство и сличне недаће.² Изнад свега, измирењу је допринела чињеница да разлози спора више нису били актуелни: српску власт над спорним митрополијама Цариградске цркве сменила је турска.³

Патријарх Сава IV није био велики заговорник измирења, до краја живота је остао да брани идеје првоца српског цара и патријарха, не обазујући се на реакције Цариграда, нити српских великаша. Саму објаву измирења није дочекао, умро је 29. априла 1375. године.⁴ Српско свештенство, али и обласни господари, стајали су пред новим

1 Слијепчевић 1962, 176; Пурковић 1976, 24-25; Петровић 1989, 1-14; Михаљчић 1989, 76-77, 108-109.

2 Богдановић 1975, 81-91; Баришић 1982, 159-182.

3 Благојевић 1999/2000, 359-372.

4 Пурковић 1976, 91.

изазовом: требало је први пут после пропасти Царства бирати поглавара Цркве. Непостојање јаке централне власти довело је до покушаја ојачалих великаша да наметну свој утицај у овој институцији, свесни да подршка Цркве може бити пресудна у уздизању неког од њих. Данилов настављач сведочи о постојању „буре у цркви“ када је требало изабрати поглавара 1375. године. Он помиње да су архијереји подлегли славољубљу и среброљубљу, те да су неки хтели да „разбојнички и са нападајем уграбе свети престо“.⁵ Српска патријаршија била је удова око пет месеци, а сабор је сазван у октобру 1375. године.

Према наводима Даниловог настављача овај сабор су сазвали двојица великаша, кнез Лазара и гостодин Ђурађ Балшић.⁶ Ко је присуствовао и да ли се ради о црквеном или државном сабору је питање на које се не може дати поуздан одговор.⁷ Значај овог сабора је још већи ако се сагледају још неке околности у којима се збио. Могуће да је ово први сабор који је сазван после пропаст Царства.⁸ У том тренутку ни један од обласних господара није био довољно јак да сам преузме државотворне функције. Скуп није био усаглашеног мишљења, ни јединствен, о чему сведочи писац житија српских патријарха у Даниловом зборнику. Да ли су сабору присуствовали митрополити и епископи српске цркве из области под управом турских вазала тешко је рећи.⁹ Ако се сагледају активности Мрњавчевића и Драгаша у поглед старања о црквама и светогорским манастирима, видљива је тежња да наставе традиције Немањића. Околност да су вазали султана свакало је била сметња њиховом политичком утицају у српским земљама, док су у црквеном погледу у њиховим областима и даље несметано деловале неке од најзначајнијих митрополија и епископије Српске цркве. Ипак, нема података који би указивали на учешће архијереја из ових области на сабору 1375. године, док је њихово присуство на каснијим саборима још мање вероватно. Ангажовање кнеза Лазара и присвајање заслуга за измерење са Византијском црквом, у овом моменту није било довољно да наметне свој утицај. Уз то у том периоду у својој области имао мали број митрополитских седишта, свега три или четири. Треба размотрити и учешће господина Ђурђа Балшића на овом сабору. Скуп је одржан на његовој територији, што вероватно и није било од пресудног утицаја јер се ради о седишту патријаршије у Пећи. Значајније је што су Балшићи су у том периоду на врхунцу своје моћи и господаре знатном територијом од Конавла до Призрена.¹⁰ Јасне су његове тежње да наступа државотворно и у складу са Немањићким традицијама.¹¹ Не

5 Данилови настављачи (прир. Мак Данијел) 1989, 132-133.

6 Исто, 132

7 Радојчић 1940, 163-164, сматра да се ради о државном сабору сазваном на иницијативу представника световне власти коме је по сведочењу и Даниловог настављача и епископа Марка присуствовао и властела. Благојевић 2008, 28, сматра да је ово црквени сабор, тј. „сабор српски“, организован у седишту Српске цркве у Пећи поводом избора патријарха.

8 Једини сабор пре овога могао би бити онај на коме је одлучено да се покрене иницијатива о измирењу са Цариградском црквом. Једино епископ Марко у Житију патријарха Јефрема, помиње сабор који је сазвао кнез Лазар и смешта га пре избора Јефрема на чело Српске цркве. Радојчић 1940, 161-162, сматра да се у овом случају ради о државном сабору, а не само црквеном. Међутим, мало је вероватно да је кнез Лазар већ 1375. године успео сазвати „општи“ сабор какве су организовали Немањићи. Уз то познато је да су постојале струје противне измирењу и да и сам патријарх Сава IV није био благонаклон тој иницијативи. Српско посланство су чинили светогорски монаси, а не истакнути представници Српске цркве. Вероватније је да се о овом питању није сазивао државни сабор.

9 Михаљчић 1989, 104 истиче: сабор на коме је постављен Јефрем био је „крњег састава“.

10 Историја Црне Горе II /2, 31-35 (Ђирковић); Митровић 2014, 261.

11 Пурковић 1976, 101, сматра да је расцеп на сабору био по питању „да ли ће нови патријарх да буде човек кнеза Лазара или човек Ђурђа Балшића“. Ипак, чини се да су се ова двојица великаша

треба искључити могућност да је Ђурађ Балшић отворено подржавао избор Јефрема за патријараха, а можда и да је његов утицај био пресудан.

Остаје неоспорно да је за патријарха изабран скоман монах пустињак, а не неко од епископа, митрополита, игумана или светогорског старца. Углавном је у историографији прихваћено становиште да је избор патријарха Јефрема било компромисно решење.¹² Овај исихиста, који је двадесет година провео у испосници у клисури Пећке Бистрице, био је погодна личност и за успостављања позиција Српске цркве у оквиру шире православне екумене, у којој су у том периоду доминирали исихисти.¹³ Стога је у именовану Јефрема за патријарха извесну улогу имало и тек постигнуто измирење са Цариградом. Он је први српски патријарх чије је постављење било „с благословом патријарха цариградског“.¹⁴ Став Д. Богановића да је „патријарх Јефрем изабран по жељи Цариградске патријархије“ као и да је „био њен експонент“, наглашава нову фазу у односима српске и византијске цркве.¹⁵ Ипак, тај детаљ није имао велики значај када је реч о утицају Српске цркве и њеног поглавара у политичим размирицама у Србији.

Моћ и утицај кнеза Лазара 1375. године нису били такви да може да постави свог човека на чело Српске патријаршије. Зато треба преиспитати становиште да је Лазар уживао подршку Цркве и да га је ова институција признавала као легитимног владара већ од 1375. године, као и да је то последица његовог ангажовања око измирења са Цариградом.¹⁶ Шта више, извесно је да Лазар није имао велику подршку Цркве док је на њеном челу био Јефрем.

До следећег сабора 1379. године политичке околности су се промениле. Смрт Ђурђа Балшића покренула је нову прераспodelу снага међу обласним господарима. Већ 1378. године кнез Лазар и Вук Бранковић запосели су поседе Балшића у Метохији. Тако је Лазар заузео жупе Хвосно и Кујавчу, а Вук Призренску област.¹⁷ Протеривањем Радича Бранковића Растислалића из Браничева и Кучева територија под управом кнеза Лазара је увећана и према североисточним крајевима.¹⁸ Однос кнеза према Цркви после ових политичких успеха се мења. Изгледа да Јефрем није био спреман да подржи амбиције и интересе ојачалог кнеза. Околности смењивања овог црквеног поглавара обавијене су велом тајни. Разлози за повлачење патријарха Јефрема са трона Српске цркве које наводи његов биограф епископ Марко, старост и немоћ као и жеља да се повуче у тишину свог пустињачког монаштва, каснији догађаји доводе у сумњу.¹⁹ Патријарх Јефрем је надживео још двојицу својих следбеника, а у критичном моменту за Српску цркву и државу поново сео на престо Св. Саве.²⁰ Ако је Јефрем постављен на чело цркве као истакнути исихиста у време највећег успона овог верског покрета и у вези са побољшањем односа са цариградском патријаршијом, можда се и његова смена може сагледати у ширем оквиру. Наиме, у исто време дошло је до промене на патријаршијском престолу и у Цариграду, те је био пољуљан и овај ослонац.²¹ Међутим удаљена пресоница није мога остварити

усагласила, али да нису имали довољно велику подршку међе свештенством, нарочито оној групи оданој бившем патријарху Сави IV.

12 Пурковић 1976, 102; Благојевић 2008, 28; Антоновић 2014, 143.

13 Тахиоас 1975, 93-103; Поповић 2006, 112-115.

14 Данилови настављачи (прир. Мак Даниел) 1989, 132.

15 Богдановић 1975, 89-90.

16 Богдановић 1975, 90; Петровић 1975б, 10.

17 Благојевић 2007, 15-16.

18 Динић 1953, 139-144.

19 Марко Пећки (прир. Богдановић) 1986, 168-169.

20 Пурковић 1976, 30, 101-111, 123-125; Поповић 2006, 115-116.

21 Петровић 1989б, 13.

тако велики утицај ни на црквене ни на политичке прилике у Србији. У историографији се сусрећу запажања да је смена Јефрема у вези са нарашавањем добрих односа Српске и Цариградске цркве после пропајања Браничеве држави кнеза Лазара. Међутим, питање Браничевске митрополије, не делују као убедљив разлог да би се сменио патријарх свега неколико година после постављања.²² Сламање моћи Ђурђа Балшића вероватно се одразило и на слабљење позиција патријарха постављеног на сабору којим је доминирао господар Зете.²³ Могло би се рећи да је било више фактора који су утицали на промену поглавара Цркве, али да су доминанту улогу имала променама политичке слике Србије.

Територијалним проширењима у периоду 1375-1379. године у оквиру области под управом кнеза Лазара нашао се већи број митрополија Српске цркве. Сасвим је извесно да су се већ у ранијем периоду у његовој области налазили стари црквени центри рашке, топличке, моравичке, као и градачке и кончуљске епархије. Будимљанска митрополија је под власт кнеза дошла највероватније 1373. године.²⁴ Тек после последњих освајања у држави кнеза Лазара нашао су се још два црквена центра: хвостанска митрополија 1378. године,²⁵ а следеће године и браничевска.²⁶ Њима треба придодати и три митрополије које су се налазиле у држави Вука Бранковића са којим је кнез Лазар одржавао добре односе у овом периоду. У области Бранковића налазиле су се скопска, призренска и липљанска (грачаничка).²⁷ Све ово наводи на закључак да је у овом периоду кнез Лазар могао окупити довољан број црквених представника да би на сабору остварио већину за постављање новог патријарха.²⁸ Вероватно су овом сабору присуствовали само арихијереји са територије под његовом директом влашћу и под управом његових вазала.

Јачање и ширење државе кнеза Лазара је последица војних успеха и политичких прилика. Тек када је довољно политички ојачао могао је свој утицај да наметне и Цркви. Изложене политичке и црквене прилике указују управо на такав редослед. Подршка ове институције била је неопходна да би легализовао своју власт и представио себе као

22 Петровић, 1989б, 11-12. Исти 1989а, 107-108, као разлог смењивања патријарха Јефрема види припајање Браничевске митрополије Српској цркви. Наиме, он сматра да су успостављањем добрих односа српске и византијске цркве враћена стара права Цариградске патријаршије на Браничевску митрополију и да се патријарх Јефрем није слагао са поступцима кнеза Лазара у вези са овом облашћу. Међутим, надовезујући се на податке које се односе на 11. и 12. век потпуно изоставља чињеницу да су се Браничево и Кучево налазили у српској држави од 1291. године и да је несопорно забележено постојање српске Браничевске епископије 1316/17. године. Могуће да она уопште није ни изузimana из јурисдикције српски поглавара.

23 Спремић 1991, 35-47, 239-253; Антоновић 2014, 143.

24 Благојевић 2008, 16. Нема директих података о митрополији али је извесно да се раније Будимља налазила у држави Николе Алтомановића, а да је после „расапа“ припала Лазару.

25 Потврду да се Хвостанска митрополија налазила под влашћу кнеза Лазара налази се у повељи из 1380/81. године издатој светогорском манастиру Св.Пантелејмона којом прилаже цркву Спасову у Хвосну код митрополије. Младеновић 2003, 158, 160; Јечменица 2014, 187-188.

26 Браничевски митрополит помиње се у Раваничкој повељи и повељама за манастир Горњак. Младеновић 2003, 43-48.

27 Благојевић 2009, 33-34. Седиште Липљанске митрополије се налазило у манастиру Грачаница, близу Приштине, и највероватније је било у држави Вука Бранковића. Сам Липљан се налазио у области кнеза Лазара, о чему говори спор кнеза са монасима Св.Василија којима је кнез ускратио поседе у околини Липљана. Вероватно је територија ове епархије била подељена, али то није било од великог значаја у овом периоду.

28 Наведеном списку можда се могу додати још и црквене области о којима нема података у изворима: а које су обухватале предео око Рудника и северније области, раније обухваћене мачванском епископијом, а могуће да су посебну епископију сачињавали предели источно од Јужне Мораве око Ниша.

господара свих Срба.²⁹ У исто време, 1379/1380. године, али највероватније после постављена Спиридона за патријарха, уведена су обележја владарске интитулације у повељама које кнез Лазар издаје, почиње да употребљава владарско име Стефан, као и епитет самодржац.³⁰ Његова титула кнеза представља једну од највиших титула у хијерархији краљевских.³¹ Ствара се нова владарска идеологија која делимично одбацује ону из доба царства, а ослања се на српску краљевску.³²

У цркви су задржана нека обележја царске идеологије, са патријархом на челу. Цариград после измирења 1375. Године званично није оспорио патријаршијски ранг Српске цркве, ма да се нсу лако мирили са њеним уврштавањем у црквене центре највишег ранга.³³ Премештање црквеног средишта из Пећи у Жичу треба сагледати као један од корака у враћању на традиције српске архиепископије 13. века. Ова промена боравишта црквеног поглавара настајала је постепено. Могла би се сагледати и извесна аналогија између деловања Српске архиепископије у другој половини 13. и почетком 14. века и Патријаршије у доба кнеза Лазара: домен црквене јурисдикције се у већој мери поклапа, а седиште је враћено у готово читав век запостављену резиденцију првог архиепископа Саве. Оба црквена центра, Пећ и Жича, су се налазиле у области кнеза Лазара, па разлози за премештење нису у вези са прилагођавањем политичким околностима, већ са идеолошким схватањем.³⁴ На овај начин постигнуто је и физичко – просторно приближавање центара световне и црквене власти, какво је забележено и у ранијим периодима српског средњег века (Рас у време првих Немањића, Косово у време краља Мулутина). Изгледа да реакција Цариграда и оспоравање Спиридонове подобности, који можда стоје у вези са премештањем средишта српске цркве, нису имали одјека у српским црквеним круговима и политици кнеза Лазара.³⁵

У истом контексту треба размотрити и питање титуле патријарха Спиридона. Већ је утврђено да његова титула није доследно пратила ону коју је себи приписивао кнез Лазар.³⁶ Она не прати територијална проширења државе кнеза Лазара, када он у своју интитулацију уноси Подунавље.³⁷ После измирења са Цариградом сасвим је логично изостављање одредница колје указују на грчки народ и грчке и ромејске земље, које је садржао потпис првих српских патријарха. Титула патријарха Спиридона „по милости божјој патријарх Срба и Поморја“³⁸ је веома слична са оном које су носили поглавари српске цркве у доба краљевства.³⁹ Ипак извесне разлике постије, архиепископи српске цркве су углавном у својим потписима имали територијалне одреднице „српске земље и поморске“, у чему су следили интитулацију српских краљева. Увођење етничких одредница у титулу и цара и патријарха је у вези са царском владарском идеологијом.⁴⁰ Не може

29 Благојевић 2004, 289; Мишић 2014, 13-14.

30 Младеновић 2003, 18-19, 131, 149, 165; Мошин 1975, 24-26; Мишић 2014, 13-14.

31 Мишић 2014, 9.

32 Михаљчић 1989, 109; Благојевић 2004, 291.

33 Мада се у византијским документима поглавар Српске цркве појављује са епитетом архиепископ. Пурковић 1976, 118-119; Баришић 1982, 161.

34 Алексић-Копривица 2014, 79-84.

35 У забележци цариградског упутства *Ектесиса неа*, за патријарха Спиридона назначено је „трисепископ“, те му се ускраћује обраћање као „саслужитељу“. Ђурић 1974, 419; Баришић 1982, 161, 180.

36 Мишић 2014, 15-17.

37 Мошин 1975, 24; Благојевић 1983, 43-52; исти 2004, 291; Петровић 1989а, 98-99. Подунавље се не помиње у титули црквеног поглавара.

38 Младеновић 2003, 43-48, 140-141, 210-211.

39 Југовић 1934, 253; Петровић 1989а, 101, Пурковић 1976, 28-29.

40 Динић 1958, 10-12; Мошин 1975, 24-26; Благојевић 2004, 291.

се говорити о потпуном враћању на традиције архиепископије, већ о прилагођавању које је ипак подразумевало задржавање неких тековина српског царстава као што је патријаршијски ранг цркве и елементи тутуле њеног поглавара.

Столовање Спиридона у Жичи, а истовремено боравак бившег патријарха Јефрема у области Бранковића није могао остати незапажен код савременика. У једном запису из 1387. године поред помена кнеза Лазара и патријарха Спиридона, наведено је да је име бившег поглавара цркве Јефрема. Књига је написана у манастиру св. Арханђела: „при господину и учитељу бившем патријарху кир Јефрему“.⁴¹ Активности Јефрема нису биле тако велике да би се одразиле на стабилност Цркве. Ипак, чини се да се у околини Призрена окупила група монаха његових ученика и исихиста, можда оних који нису подржавали политичка смењивања на црквеном трону.⁴² Већ тада почиње да се ствара противтежа Лазаревој црквеној политици. Ова опозиција почиње озбиљније да делује у периоду после Косовске битке, али правци њеног деловања само се могу наслутити јер је брзо сузбијена деловањем наследника кнеза Лазара.⁴³ У Пећи већ крајем XIV века делује и посебан епископ. Свакако се не ради о хвостанском митрополитском центру чија традиција није нарушавана. Пећки епископ није имао посебну епархију већ је деловао при средишту Српске патријаршије. Биограф патријарха Јефрема, Марко управо је носио титулу Пећког епископа.⁴⁴

Сарадња кнеза Лазара и патријарха Спиридона трајала је једну деценију, а у том периоду извршена је извесна реорганизација у Српској цркви. Непуна два месеца (11. августа 1389. године) после погибии кнеза Лазара умро је и његов одани сарадник.⁴⁵ Но, изгледа да је Спиридон имао времена да помогне његовим наследницима да опстану на позицијама које је кнез утврдио. У том кратком периоду био је кључна подршка кнегињи Милици и њеним синовима. Посебно је од значаја чињеница да је сазван сабор убрзо после Косовске битке. С разлогом се сматара да је један од иницијатора овог скупа био патријарх, који је на тај начин обезбедио малолетном Стефану право на легитимно наслеђивање тековина свог оца, па и на сазивање сабора.⁴⁶ Кнегиња Милица се поред бројних политичких препрека морала борити и за наметање утицаја у Цркви.⁴⁷

Прелазно решење до сазивања сабора пронађено је у чињеници да је бивши патријарх био жив, али и спреман да прихвати ову важну функцију. Описујући поновни долазак Јефрема на чело Српске цркве епископ Марко каже: „због сталних турских напада сабор се није могао састати... те пошаљу и замоле овога великога да помогне цркви у невољи“.⁴⁸ Повратак патријарха Јефрема се догађа у исто време када и нагли и силовити успона Вука Бранковића у првим месецима после Косовске битке. Овај великаш је искористио слабости Лазаревих наследника и проширио територију под својом влашћу. Тако су се Пећ као и Полимље, Хвосно, Звечан, Сјеница и још неки простори, које је кнез Лазар држао до краја живота, у првим месецима после Косовске битке нашли у области Вука Бранковића.⁴⁹ Он је свакако знао да једино уз подршку Цркве може заузети позицију на коју је његов таст успео да се попне. У овом периоду поново је постало актуелно пећко

41 Стојановић 1902, 50.

42 Поповић 2006, 116-118.

43 Копривица 2014, 113-115.

44 Марко Пећки (прир. Богдановић) 1986, 44; Пурковић 1976, 31; Пећка патријаршија, 228-229 (Пирковић).

45 Стојановић 1905, 73-74, Пурковић 1976, 121.

46 Благојевић 2004, 393-394.

47 Копривица 2014, 111-127.

48 Марко Пећки (Богдановић) 1986, 168-169.

49 Благојевић, 2007, 14; Благојевић 2009, 33-34; Шуица 2014, 127.

боравиште поглавара српске цркве. Јефрем је вероватно читав свој други мандат патријарха провео у области Бранковића, из Призрена је прешао у Пећ. Но изгледа да Јефрем није био личност која је спремна да брзо и конкретно подржи претензије господина Вука. И после територијалних проширења у области Бранковића могло је бити свега четири или пет митрополија. Остарели Јефрем је на патријаршијском престолу остао око годину дана и доживео да по други пут буде смењен. После другог повлачења отишао је у манастир Ждрело код Пећи где је још десетак година поживео.⁵⁰ Ипак, вероватније је да је повратак старог патријарха од самог постављења и био замишљен као прелазно решање. Владавина патријарха Јефрема могла би се посматрати само као повољна околност по Вука, да уз помоћ сопствених снага избије у први план, и покуша да постави свог кандидата на чело Српске цркве.⁵¹

Чињеница да су Лазаревићи успели да сазову сабор за избор новог патријарха, означила је преокрет у односу снага. Стога, избор Данила III, на сабору 1390. године, представља много више од именовања црквеног поглавара и може се сматрати кључним моментом у политичким дешавањима убрзо после Косовске битке. Нови патријарх одмах иступа као заштитник Лазаревих наследника, а један од првих дела новог патријарха био је пренос мошти кнеза Лазара.⁵² Овај догађај указује да је кнез Лазар током последње деценије свог живота у савезу са патријархом Спиридоном успео да успостави јак утицај на све сегменте црквеног деловања. Велика материјална средства која је Лазар издвојио за цркве и манастире, као и основање Раванице којом је настављена традиција грађења монументалних владраних маузолеја, довела је кнеза и његови породицу у позицију да могу рачунати на подршку Цркве у кључним моментима. Највећи утицај на сабору имали су митрополити и епископи, могло би се претпоставити да је током столовања патријарха Спиридона дошло до неких замена на архијерејским престолима. Извесно је да је превага била на страни Лазаревића на сабору 1390. године.

Непремостива подела између Лазаревића и Вука Бранковића, настала после Косовске битке, морала се одразити и на црквене прилике. Овај период отвореног сукоба трајао је до 1396. године и коначног слома Вука Бранковића, када је већи део његових области припојен држави Лазаревића. Колика је била власт патријарха Данила у области под управом Вука Бранковића тешко је утврдити. Бивши патријарх Јефрем надживео је и Данила, али изгледа да је његов утицај у Цркви у последњој деценији 14. века био веома мали. Жељену подршку Цркве Вук је успео да добио из најзначајнијег српског светогорског центра, захваљујући свом брату истакнутом Хиландарском монаху Герасиму.⁵³

Политичке прилике у средњовековној Србији имале су одјека и у светогорској монашкој заједници. Збуњени ситуацијом насталом после пропасти Српског царства хиландраски монаси су извесно време престали да помињу „свете ктиторе“. О овом проблему је распрљало братство 1382. године. Изгледа да није било слоге међу монасима па је забележено: „многа натезања имасмо међу собом“. Ипак донета је одлука да се даје појединачан помен сваком ктитору, на дан његове смрти.⁵⁴ Царица Јелена је била жива до 1376. године, па је мало вероватно да је пре тога обустављено помињање Немањића као ктитора. Управо после смрти царице неколико најугађенијих обласних господара се утркивало у стицању ктиторског права у Хиландру. Поред крупних дарова који су

50 Пурковић 1976, 123-126; Поповић 2006, 116-117.

51 Шуица 2014, 128-129.

52 Радојичић 1940, 33-88; Трифуновић 1968, 63-65.

53 Спремић 2000, 431-433; Шуица 2014, 130.

54 Јагић 1873, 5-6; Стари српски записи (Павић) 1986, 76-79.

добијали, Хиландарци нису запостављали ни традицију лозе Немањићке, па су за ктиторе најпре прихватили сроднике династије, Константина Драгаша и Вука Бранковића. Деспот Угљеша као господар Серске области и Свете горе, а и захваљујући прилозима манастиру имао је право на помен у Хиландару пре 1371. године.⁵⁵ Треба указати и на сложеност проблема ктиторског права, свакако није сваки дародавац постајао и ктитор, па ни подаци који указују да је неко стекао право на посмртне помене у службама не мора директно да указује да је уврштен у ред ктитора.⁵⁶ Ктиторска права у Хиландару стекли су Вук Бранковић, Константин Драгаш и кнез Лазар, тим редом.⁵⁷ Њихова имена и датуми смрти, као назнака када им треба одати помен, забележена су у Романовим типиксу.⁵⁸ У време када је хиландарско братство расправљало о помињању „светих ктитора“ (1382.) храм није имао материјалних проблема, јер је уживао у даровима три жива ктитора чији су се појединачни поклони могли мерити са Немањићким. Укупни поседи и приходи које је Хиландар стекао у периоду 1377-1381. године могу се мерити са најплодоносијем годинама владавине цара Душана, с обзиром да се ради о кратком периоду у коме су тројица ктитора даровала манастир.

Синови севастократора Бранка су још 1365. године поклонили Хиландару део својих баштинских поседа у Дреници. У тој повели наводи се да су поседи дати за „помен нашим дедом и родитељем и нам“.⁵⁹ Управо у периоду када се Хиландар после смрти царице морао одредити за новог главног ктитора, уследили су велики дарови Вука Бранковића чиме је учврстио позицију своје породице на страницама поменика овог храма. На интервенцију брата Герасима, 1377. године, Вук је манастир Св. Ђорђа Скоропострижног у Скопљу даровао Хиландару.⁶⁰ Наставак старања о светогорском манастиру је прихватање да плаћа турски данак за метохе са територије под његовом влашћу 1392. године.⁶¹ Други по реду, ктиторска права стиче сестрић цара Душана, Константин Драгаш који наставља немањићку традицију издавањем неколико даровних повеља Хиландару.⁶² Успон и доминација кнеза Лазара оставрена у Србији око 1379. година одразила се и на његов однос према српском светогорском центру и резултирала је његовим уврштавањем у ред ктитора. Ипак, за разлику од Бранковића који веома рано почињу даровати Хиландар, кнез Лазар се овом делу владарских дужности окренуо тек када се потпуно учврстио на власти. Интересантно је и то да је први поклон кнез учинио на интервенцију Хиландараца и то монаха Герасима 1379/1380. године. Дар „у помен вечни“ који је кнез тада дао био је намењен хиландарској болници.⁶³ Уз то важан детаљ је и то да је кнез преузео старање о установи о којој се својевремено старао цар Душан, па је можда на овај начин он и формално у светогорској монашкој заједници признат за легитимног наследника.⁶⁴

Догађаји после Косовске битке и околности које су проузроковале сукоб између Лазаревића и Бранковића донели су промене и у односима према Хиландару. Чини се да су размере сукоба имале и сувеше велики одраз на Атосу. Иако је кнез Лазар остварио ктиторство над Хиландаром богатим даровима, његови наследници нису користили

55 Острогорски, 1965, 37-41, 141.

56 Тарановски 1935, 120.

57 Благојевић 1989, 54; Спремић 2000, 76.

58 Јагић 1873, 6; Стојановић 1905, 67-68; Стари српски записи (Павић) 1986, 78

59 Новаковић 1912, 442-444.

60 Бојанин 2009, 119-128.

61 Бојанин 2010, 147-158.

62 Новаковић 1912, 446-448, 452-457; Живојиновић 2006, 41-57.

63 Младенивић 2003, 130-131.

64 Благојевић 1989, 57

стечена права. Кнегиња и њени синови чак потпуно прекидају везе са Хиландаром и окрећу се ктиторском старању о манастиру Св. Пантелејмона. Лазаревићи са овим манастиром уговарају и уточниште у случају да буду принуђени да напусте земљу.⁶⁵ Познато је да је кнегиња Милица обуставила Хиландару приход од 100л сребра годишње из Новог Брда. Када је и под којим околностима дошло до овога тешко је открити, али могуће је да је јаз продубљен после захтева монаха да добију цркву у Кукању коју им је обећао Обрад Дикановић.⁶⁶

После Косовске битке Хиландар много боље односе одржава са Бранковићима, захваљујући утицају монаха Герасима. Већ су довољно познати подаци о пореклу, положају у монашкој заједници, као и значају ове личности. Најстарији син Бранка Младеновића, световним именом Никола Радоња, замонашио се пре 1365. године, када га браћа помињу у Хиландарској повељи.⁶⁷ У последње две деценије 14. века као угледан члан хиландарског братства је често посредовао између српских господара и светогорског манастира.⁶⁸ Монах Герасим је око 1392. године прешао у манастир Св. Павла на Светој Гори. Управо његовим залагањем је издвојена ова првобитно ћелија манастира Ксиропотама, а о његовом издржавању старали су се Бранковићи и током 15. века.⁶⁹ Заслуге овог монаха Светогорци нису заборавили, па је забележено његово име међу ктиторима и међу светитељима у Хиландару.⁷⁰ У једном запису на рукопису типика који се чува у манастиру Савине међу ктиторима налази се и име монаха Герасима са датумом смрти 3. децембром.⁷¹ Могуће да је Герасим своје поседе завештао Хиландару приликом замонашења. Познато је да је ктиторска права стекао и над манастиром св. Јована Претече на Маникејској Гори где су сахрањена његова жена и две кћерке.⁷² На једној хиландарској фресци насталој у 18. веку представљен је као светитељ. Могуће је да су после гашења српске монашке заједнице у манастиру Св. Павле, што се догодило управо у 18 веку, већина српских светиња из ових храма пренета у Хиландар. Могуће да су пренете и мошти Герасима. Култ овог светитеља био је локални и вероватно је заживео само у Св. Павлу и можда Хиландару. Податак о Герасиму светитељу представљају важан детаљ, ако се сагледа у ширем контексту настанка култова на прелому 14-15. века. Већ је указано да је постојала једна противтежа стварању култа кнеза Лазара, у области Бранковића. Ради се о канонизацији бившег патријарха Јефрема, и још неколико мањих култова, којима треба придодати и монаха Герасима. Ипак, ови култови нису попримили веће размере нити имали значајнији одјек у Српској цркви.⁷³

65 Младеновић 2007, 293-334; Грујић 1932, 70-72.

66 Шуица 2004, 107-123; Младеновић 2007, 155-161.

67 Новаковић 1912, 442-444. У овој повељи помињу брата „по путу и по крви и рођењем“ који је већ тада био у монаштву.

68 Спремић 2000, 73-77; Шуица 2004, 117; исти 2014, 75-76.

69 Суботић 1983, 207-254.

70 Петковић 1997, 117-126.

71 Стојановић 1905, 71-72; Богдановић 1978, 148; Петковић 1997, 121. С обзиром да је ово млађи рукопис, вероватно је име унето у време када је успостављан култ Герасима као светитеља. Помен монаха Герасима у Данилчевом типиксу, и још неким поменицима се односи на Гргура, сина Вука Бранковића, а тада је поред монашког имена, које је исто као и око које је носио његов стриц, наведено и световно име (чак и као Стефан Гргур у неким рукописима). Једино се у рукопису манастира Савине налазе два записа са именом монаха Герасима, а пошто се ради о различитим датумима смрти може се закључити да су у питању двојица монаха из куће Бранковића.

72 Суботић- Кисас 1975, 178.

73 Поповић 2006, 116-118.

Хиландар се нашао у проблему крајем 14. века, после погибије Константина Драгаша у бици на Ровинама, а затим смрти Вука Бранковића 1397. године. Питање покровитељстава над храмом је поново постало актуелно. Поред тога морао се суочити и са реалним губитом неких метоха који су потпали под турску власт, а нови дарови су били много скромнији у односу на претходни период. На подршку наследника Бранковића се у овом периоду није могло рачунати јер је територија којим је Вук управљао вољом султана дата Лазаревићима.⁷⁴ Односи Хиландараца и наследника кнеза Лазара од раније су били захваћени. Светогорски храм је морао да сачека повољније политичке прилике да би почетком 15. века за свог ктитора поново имао јединог владара Србије, деспота Стефана Лазаревића.⁷⁵

Извори и литература

Бојанин С. (2009): *Повеља Вука Бранковића о даровању скопског манастира Светог Георгија манастиру Хиландару*, ССА 8, 119-128.

Бојанин С. (2010): *Повеља Вука Бранковића којом ослобађа манастир Хиландар плаћања „турског данка“*, ССА 9, 147-158.

Jagić V. (1873): *Tipik Romanov, Rukopis nekad hilndarski sada berlinski*, Starine JAZU 5, 5-6

Марко Пећки (1986): *Шест писаца 14. века*, Стара српска књижевност у 24 књига, књ. 10, прир. Д. Богдановић, Београд

Младеновић А. (2003): *Повеље кнеза Лазара*, Београд

Младеновић А. (2007): *Повеље и писма деспота Стефана*, Београд .

Новаковић С. (1912): *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд.

Стојановић Љ. (1905): *Стари српски записи и натписи III*, Београд.

Стојановић Љ.(1902): *Стари српски записи и натписи I*, Београд

Стари српски записи и натписи (1986), прир. М. Павић, Стара српска књижевност у 24 књига, књ. 12, Београд

Шуица М. (2004): *Повеља кнеза Стефана Лазаревића којом се Хиландару прилаже црква Вавдења Богородичиног у Ибру*, ССА 3, 107–123.

Алексић В, Копривица М. (2014): *Црква Христа Спаситеља у Жичи и Српска црква у средњем веку*, БИГ 5, 71-91.

Антоновић М. (2014): *Српска црква и транзиција моћи од 1355. до 1402. године*, Власт и моћ, властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, ур. С.Мишић, Крушевац, 137-162.

Благојевић, М. (1983): *Господари Срба и Подунавља – Прилог српској дипломатици*, ИГ 1-2, 43-52.

Благојевић М. (1989): *Кнез Лазар ктитор Хиландара*, Свети кнез Лазар, споменица о шестој стогодишњици Косовске битке, Београд, 47-61.

74 Хиландар је нове дарове од Бранковића, госпође Мара са синовима, добио око 1405. године, када су поклонили село Ораховац, а затим и 1406. године део прихода од царина у Хочи. Новаковић 1912, 464-465; Спремић 2000, 81-82.

75 Благојевић 1989, 60-61.

Благојевић М. (1999-2000): *О спорним митрополијама Цариградске и Српске патријаршије*, ЗРВИ 38, 359-372.

Благојевић М. (2004): *Немањићи и Лазаревићи, српска средњовековна државност*, Београд

Благојевић М. (2007): *Територије кнеза Лазара на Косову и Метохији*, Косово и Метохија-прошлост, садашњост, будућност, Београд, 5-18.

Благојевић М. (2008): *Српски сабори и сабори отачаства Немањића и Лазаревића*, Глас САНУ, одељење историјског наука 14, 1-38.

Благојевић М. (2009): *О издаји или невери Вука Бранковића*, Зборник Матице српске за историју 79-80, 7-41.

Баришић Ф. (1975), *Владарски чин кнеза Лазара*, О кнезу Лазару, ур. И. Божић, В. Ђурић, Београд-Крушевац, 45-62.

Баришић Ф. (1982): *О измирењу српске и византијске цркве*, ЗРВИ 21, 159-182.

Богдановић Д. (1975): *Измирење српске и византијске цркве*, О кнезу Лазару, ур. И. Божић, В. Ђурић, Београд-Крушевац, 81-91.

Богдановић Д. (1978) : *Каталог ћирилских рукописа Хиландара*, Београд

Грујић Р. (1932): *Светогорски азили за српске владаре и властелу*, Гласник Скопског научног друштва 11, 65-97.

Динић М. (1953): *Растислалци. Прилог историји распадања српског царства*, ЗРВИ 2 (1953), 139-144.

Динић М. (1958): *Српска владарска титула за време царства*, ЗРВИ 5, 9-19.

Ђурић И. (1974): *„Ектесис неа“ - византијски приручник за „Питакиа“ о српском патријарху и неким феудалцима крајем 14. века*, Зборник Филозофског факултета 12, 415-432.

Ђурић В., Ђирковић С., Кораћ В. (1990): *Пећка патријаршија*, Београд

Историја Црне Горе, књига II том 2, Титоград 1970.

Југовић М. (1934): *Титуле и потписи архиепископа и патријарха српских*, Богословље 9/3, 253-272.

Јечменица Д. (2014): *Поседи светогорског манастира Светог Пантелејмона у Моравској Србији*, Власт и моћ, властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, ур. С. Мишић, Крушевац, 183-206.

Копривица М. (2014): *Црквене прилике у време владавине кнегиње Милице*, Кнегиња Милица-монахиња Јевгенија и њено доба, ур. С.Мишић-Д.Јечменица, Трстеник, 111-125.

Живојиновић М. (2006): *Света гора и Драгаши*, ЗРВИ 43, 41-57.

Митровић К. (2014): *Однос кнеза Лазара и његових наследника са Балшићима (1365-1402)*, Власт и моћ, властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, ур. С.Мишић, Крушевац, 257-268.

Михаљчић Р. (1989): *Лазар Хребелановић, историја, традиција, култ*, Београд.

Мишић С. (2014): *Од земаљског кнеза до кнеза Срба*, Власт и моћ, властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, ур. С.Мишић, Крушевац, 7-20.

Мошин В. (1975): *Самодржавни Стефан кнез Лазар и традиција Немањићког суверенитета од Марице до Косова*, О кнезу Лазару, ур. И. Божић, В. Ђурић, Београд, 13-42.

Острогорски Г. (1965): *Серска област после Душанове смрти*, Београд.

Петковић С. (1997): *Герасим Бранковић као светитељ на хиландарској фресци из 1797. године*, Саопштења 39, 117-126.

Петровић М. (1989а): *Титулатура патријарха Спиридона и прекосовске црквено политичке промене у Србији*, Свети кнез Лазар, споменица о шестој стогодишњици Косовске битке, Београд 97–119.

Петровић М. (1989б): *Корени црквенодржавних односа у Србији за време кнеза Лазара*, Наша прошлост 4, 7-18.

Поповић Д. (2006): *Патријарх Јефрем - један позносредњовековни светитељски култ*, ЗРВИ 43, 111-125.

Пурковић М. (1976): *Српски патријарси средњег века*, Деселдорф.

Радојичић Ђ. (1940), *Избор патријарха Данила III и канонизација кнеза Лазара*, Гласник СНД 21, 33-88.

Радојичић Н (1940): *Српски државни сабори у средњем веку*, Београд.

Слијепчевић Ђ. (1962): *Историја Српске православне цркве*, књ. 1. Од покрштавања Срба од краја 18. века, Минхен.

Спремић М. (1991): *Косовска битка - проблем издаје*, Косовска битка 1389. године и њене последице, ур. Н.Тасић, Химелстир, Београд, 35-53, 239-253.

Спремић М.(2000): *Бранковићи и Хиландар (1365-1427)*, Осам векова Хиландара, ур. В.Кораћ, Београд, 73-83.

Суботић Г., Кисас С. (1975): *Надгробни натпис сестре деспота Јована Угљеше на Меникејског гори*, ЗРВИ 16, 161-181.

Суботић Г. (1983): *Обнова манастира Светог Павла у 14. веку*, ЗРВИ 22, 207–254.

Трифунковић Ђ. (1968): *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и Косовском боју*, Крушевац.

Тарановски Т. (1935): *Ктиторско право у Византији и Немањинској Србији*, Глас СКА 168

Тахиаос А- Е (1975), *Изихизам у доба кнеза Лазара*, О кнезу Лазару, 93-103.

Шуица М. (2014): *Вук Бранковић, славни и велможни господин*, Београд

Marija Koprivica

**INFLUENCE OF POLITICAL CIRCUMSTANCES ON THE CONDITION OF THE
CHURCH IN PRINCE LAZAR'S SERBIA**

Political discrepancies affected the condition of the Church a lot more than the Serbian Church could impose its influence upon the arrogant territorial lords.

Reconciliation of Serbian and Byzantine Patriarchy in 1375 took place during the change Serbian Church Head. A patriarch was supposed to be chosen at the assembly for the first time after the Serbian Empire downfall. This assembly was summoned by Prince Lazar and Đurađ Balšić, a hermit monk, Jefrem, was chosen to be the patriarch. His election was considered to be a compromise at a time of great disputes. Only when Prince Lazar got enough political strength, could he impose his influence on the Church too. Support of this establishment was necessary in order for him to legalize his dominance and present himself as a ruler of all the Serbs. At the new assembly 1379/1380 which was summoned by Lazar, Jefrem was ousted and Spiridon was appointed as a patriarch. During the decade of his ruling, a series of changes were made in order to return to the traditions of Serbian Archbishopric, as well as the relocation of Church headquarters from Peć to Žiča. Spiridon died only two months after Prince Lazar. Transient solution was found in the fact that former patriarch Jefrem was alive and ready to accept this important position. Vuk Branković did not manage to use this vantage and impose his influence upon the Church. The Lazarević family summoned the assembly in 1390 and placed their own candidate Danilo III to be the patriarch. Political circumstances influenced the relationship towards the monasteries on Mount Athos. Throughout this whole period Branković family had a strong influence in Hilandar. Monk Gerasim, Vuk Branković's brother was very influential and he mediated several times between the Serbian lords. After the Battle of Kosovo, relationship between the Lazarević family and the monastery of Hilandar was disrupted only to be restored at the beginning of the 15th century.